

УДК 130.2

DOI: 10.26565/2306-6687-2019-60-11

ПОВЕРНЕННЯ ЧИТАЧА: СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ФІЛОСОФІЯ ЧИТАННЯ

Титар О. В.

доктор філос. н., професор
ХНУ імені В.Н. Каразіна,
Харків, майдан Свободи 6, к. 2-42,
o.v.tytar@karazin.ua ,
ORCID 0000-0002-1951-7830

Проаналізовано сучасну філософію літератури з точки зору практик читання, зміну модерного способу читання на нові типи читання, а також взаємопроникнення у сучасності різних типів читання. Виявлено, що практиками читання та відповідно філософією читання займалися різні дослідники. Окремий напрям у дослідженні читання як певного способу відкритого діалогу було створено М. Рубакінім. Цей напрям отримав назву «бібліопсихологія», тим самим читання розглядається як спосіб антропологічної взаємодії людини і тексту. Найбільше різноманітних ідей, спільних з темою нашого дослідження, міститься у працях Умберто Еко.

Виявлено та охарактеризовано чотири моделі сучасного читання. Читання в першій моделі стає найкращим засобом відбору та переробки інформації, а кінцевою метою та мотивом такого читання стає інформованість, грамотність та можливість соціального ліфту через читання. Друга модель передбачає слідування певним готовим вже зразкам, вона формує та ретранслює соціальні міфи. Така модель передбачає злиття тексту з читачем через міф. На відміну від читання як обміну інформації у читанні як виду казки присутні два компоненти – довіра до інформації та рецептурно-дієвий її характер. Довіра породжує у цій моделі ефект віддзеркалення. В такій моделі читач хоче знайти самого себе, а не інших, свій шлях, коли за палітуркою будь-якою справжньої книги ховається нібито сутність живої людини.

У третій моделі читання читач долучається до оповіді іншого чи самостійно будує розповідь. Середньовіччя будувалося на моделі читання голосно, роблячи з читання певну драматургічну дію. Новий час через друк, роман, газету, загальну зайнятість та економію часу втрачає цей драматургічний елемент та поступово втрачає оповідь. Література та тексти стають засобом мислення, а не переживання досвіду. Окремо аналізується тип естетичного читання, виділений Умберто Еко. Третій тип читання розрахований на читання як засіб самовдосконалення. Четвертий тип сучасного читання передбачає діалог з багатьма співрозмовниками. Читання такого типу зберігає компонент насолоди та емпатії, через ці два фактори і відбувається фактично перечитування як зустріч з текстом-другом. Доводиться, що в такому типі читання задіяні основні механізми уяви, фантазії та пам'яті. Четвертий тип читання передбачає розвинений як логічний, так і емоційний інтелект, здатність залучати уяву до конструктивної діяльності. Читання є прикладом успішної комунікації, що торкається найбільш глибинних рівнів людської істоти.

Ключові слова: читання, філософія культури, філософія літератури, естетика, естетична рецепція.

Титарь Елена Владимировна (доктор филос. наук, профессор кафедры теории культуры и философии науки ХНУ имени В. Н. Каразина) ВОЗВРАЩЕНИЕ ЧИТАТЕЛЯ: СОВРЕМЕННАЯ ФИЛОСОФИЯ ЛИТЕРАТУРЫ КАК ФИЛОСОФИЯ ЧТЕНИЯ

Проанализировано современную философию литературы с точки зрения практик чтения, смены современного способа чтения на новые типы чтения, а также взаимопроникновение разных типов чтения. Выявлено, что практиками чтения и соответственно философией чтения занимались разные исследователи. Отдельное научное направление в исследовании чтения как определенного способа открытого диалога было создано М. Рубакиным. Это направление получило название «библиопсихология», тем самым чтение рассматривается как способ антропологического взаимодействия человека и текста. Больше всего разнообразных идей, общих с темой нашего исследования, содержится в работах Умберто Эко.

Выявлены и охарактеризованы четыре модели современного чтения. Чтение в первой модели становится наилучшим способом отбора и переработки информации, а конечной целью и мотивом такого чтения становится информированность, грамотность и возможность социального лифта через чтение. Вторая модель предполагает следование определенным готовым уже образцам, она формирует и ретранслирует социальные мифы. Такая модель предполагает слитность текста с читателем через миф. В отличие от чтения как обмена информацией в чтении как разновидности сказки присутствует два компонента – доверие к информации и рецептурно-действенный ее характер. Доверие порождает в этой модели эффект отображения. В такой модели читатель хочет найти самого себе, а не других, когда за обложкой любой настоящей книжки прячется сущность этого живого человека.

В третьей модели чтения читатель присоединяется к рассказу другого или самостоятельно строит рассказ. Средневековье основано на модели чтения вслух, что делало из чтения определенное драматургическое действие. Новое время через книгопечатание, роман, газету, общую занятость и экономию времени утрачивает этот драматургический элемент и постепенно утрачивает рассказ. Литература и тексты становятся способом мышления, а не переживания опыта. Отдельно анализируется тип эстетического чтения, выделенный Умберто Эко. Третий тип рассчитанный на чтение как способ самосовершенствования. Четвертый тип современного чтения предполагает диалог, включающий многих собеседников. Чтение такого типа сохраняет компонент наслаждения и эмпатии, из-за этих двух факторов и происходит фактическое повторное прочитывание как встреча с текстом-другом. Доказывается, что в таком типе чтения задействованы основные механизмы воображения, фантазии и памяти. Четвертый тип чтения предполагает развитый как логический, так и эмоциональный интеллект, способность использовать воображение в конструктивной деятельности. Чтение является примером успешной коммуникации, что затрагивает наиболее глубокие уровни сознания человека.

Ключевые слова: чтение, философия культуры, философия литературы, эстетика, эстетическая рецепция.

Tytar Olena Volodymyrivna (doctor of science, professor of the department of cultural studies and philosophy of science, V. N. Karazin Kharkiv National University) THE RETURN OF THE READER: CONTEMPORARY PHILOSOPHY OF LITERATURE AS A PHILOSOPHY OF READING

The modern philosophy of literature in terms of reading practices, changing the modern way of reading to new types of reading is analyzed, as well as the interpenetration in the present of different types of reading. It has been found that various researchers have been engaged in reading practices and, accordingly, philosophy of reading. A separate direction in the study of reading as a certain way of open dialogue was created by M. Rubakin. This area was called «bibliopsychology», thus reading is considered as a way of anthropological interaction of man and text. The most diverse ideas common to the subject of our research are contained in the writings of Umberto Eco.

Four models of modern reading have been identified and characterized. Reading in the first model becomes the best means of selecting and processing information, and the ultimate goal and motive of such reading is the awareness, literacy and ability of the social lift through reading. The second model involves following certain ready-made patterns, it generates and retransmits social myths. This model involves merging text with the reader through myth. In contrast to reading as an exchange of information in reading as a kind of fairy tale there are two components – trust in information and its recipe-effect character. Trust in this model produces a reflection effect. In such a model, the reader wants to find himself, and not others, his way when the essence of a living person is hidden behind the cover of any real book.

In the third reading model, the reader joins another's story or constructs the story independently. The Middle Ages were built on a model of reading aloud, making a dramatic effect on reading. Modern times, through print, novel, newspaper, general employment and time-saving, lose this dramatic element and gradually lose their narrative. Literature and texts become a means of thinking, not an experience. The type of aesthetic reading highlighted by Umberto Eco is analyzed separately. The third type of reading is designed for reading as a means of self-improvement. The fourth type of modern reading involves dialogue with many interlocutors. Reading this type preserves a component of pleasure and empathy, through these two factors, and is actually read as a meeting with a text-friend. It proves that this type of reading involves the basic mechanisms of imagination, fantasy and memory. The fourth type of reading involves the development of both logical and emotional intelligence, the ability to engage the imagination in a constructive activity. Reading is an example of successful communication that touches the deepest levels of the human being.

Keywords: reading, philosophy of culture, philosophy of literature, aesthetics, aesthetic reception.

Постановка проблеми. Для розуміння філософії сучасного читання, а звідси і загалом сучасної філософії літератури, треба звернутись як до технологій виробництва та споживання інформації, так і до антропологічних аспектів читання та змін типу читача.

Загалом розвиток інформаційного суспільства поставив спочатку під загрозу розвиток практик читання, замінивши їх практиками споживання візуальних образів, дослідники відзначали виникнення та поширення так званого «кліпового мислення», де замість чіткості структури відтворення дійсності, характерної для писемної культури, зароджувалось фрагментарне відтворення реальності завдяки ключовим образом, що наближувало сучасне сприйняття до символічного сприйняття архаїки, але було позбавлене синкретизму архаїчного мислення. Але, як показав час, читання залишається базовим у становленні сучасного мислення, тому в сучасній культурі відбувається не тільки поновлення авторства, що долає проголошену постмодерном «смерть автора» (Ролан Барт), а відновлення реципієнтів літератури – сучасних читачів. У даній статті ми спробуємо охарактеризувати таке «повернення читача» та чотири найбільш розповсюджені способи (моделі) читання.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Практиками читання та відповідно філософією читання займалися різні дослідники. Найбільш цікавими та плідними з наукової точки зору дослідження практик читання є праці Дені Дідро, Жана Кокто, Ролана Барта, Романо Гвардині [1], Хорхе Борхеса [2], Маршала МакЛуена, Поля Рікера, Умберто Еко [див. 2, 4]. Окремий напрям у дослідженні читання як певного способу відкритого діалогу було створено М. Рубакіним [3], цей напрям він назвав «бібліопсихологія», підкреслюючи у назві, що читання – це спосіб душевної (антропологічної) взаємодії людини і тексту (книги). Найбільше різноманітних ідей, дотичних до теми нашого дослідження, міститься у працях Умберто Еко [4], що намагався окреслити нову філософію читання як філософію життя постмодерну.

Мета та завдання статті – проаналізувати сучасну філософію літератури з точки зору практик читання, заміну ідеального читача модерну «з ідеальним безсонням» на нові типи читача та взаємопроникнення у сучасності різних типів читання.

Виклад основного матеріалу та отриманих наукових результатів дослідження. В ході дослідження ми виділимо чотири основні моделі сучасного ставлення до читання і відповідно до бібліотек, це модель читання як здобуття інформації, читання як залучення до соціальних міфів, читання як запису оповіді для самотнього читача та читання як зустрічі, що передбачає зацікавлення кількох сторін діалогу – читача, автора, критика, зберігача знань, новатора тощо. Умберто Еко проголошує, що «кожний художник прагне того, щоб його читали» [2, с. 289], тобто будь-який автор насамперед займається пошуком свого читача – ідеального читача з ідеальним безсонням.

Перша модель філософії сучасного читання тісно пов'язана з інформаційною культурою другої половини ХХ століття. М. Кастельс у своїх працях говорить про заміну інформаційної доби другої половини ХХ століття інформаційною добою ХХІ століття. Теоретиками інформаційної культури виступили Д. Белл, Е. Тоффлер, М. Мак Луен, М. Кастельс. Вони наголошують на провідному значенні інформації в постіндустріальному суспільстві, що значно змінює світ та систему соціокультурних відношень у цьому світі. Інформація стає першочерговим засобом просування тих чи інших способів адаптування та соціальної поведінки, владні відношення стають засновані на інформації, відповідно доступ до інформації забезпечує нову систему стратифікації інформаційного суспільства. Ця стратифікації заснована вже не на відношеннях власності чи виробництва, а на відношеннях найкращого інформування, а отже і найкращої освіти. Все це висуває в першу чергу питання як грамотності, так і функціональної грамотності, посилення тиску на засоби масової інформації та інтернет. Відповідно читання в такій моделі стає найкращим засобом відбору та переробки інформації, а кінцевою метою та мотивом такого читання стає інформованість, грамотність та можливість соціального ліфту через читання.

Друга модель передбачає слідування певним готовим вже зразкам, вона формує та ретранслює соціальні міфи. Текст, інтернет повідомлення, фільм чи гіпертекст повинні злитись з читачем для його успішного функціонування. Одним з перших та одночасно запитуваних сучасною масовою свідомістю таких способів прочитання стає казка. Казка десакралізує міф, але продовжує виконувати його психологічні функції – прогнозування, піклування, якісного характеру інформації, певної ексклюзивності – ця інформація спрацює лише для тебе, та ефективності інформації. На відміну від читання як обміну інформації до читання як казки присутні два компоненти – довіра до інформації та рецептурно-дієвий її характер. Коли читач шукає інформацію про нові способи модного манікюру чи особливості зачіски Бреда Пітта, його цікавить

не власне інформаційне наповнення, а причетність до певного образу, казкового в своїй основі. Довіра породжує в цій моделі ефект віддзеркалення – читач зустрічає самого себе, текст зустрічає свого послідовника. Тобто для цієї моделі характерно злиття оповіді та читача, тим самим вона наближається до усного жанру і надає характер співучасті до певної дії. В такій моделі читач хоче знайти самого себе, а не інших, свій шлях. Як влучно писав Жан Кокто: «Читати самого себе – ось що хоче читач. Коли йому щось подобається, він читає і думає, що сам написав би те саме. Він може навіть образитись на книгу, коли вона сказала замість нього те, до чого він не додумався, але що він, звичайно, сказав би краще. Чим більше книга чіпляє нас за живе, тим гірше ми її читаємо. Ми зливаємось з нею та переробляємо її на свій лад» [2, с. 225-226]. В деяких випадках таке читання дозволяє долучитись до зовсім несподіваного досвіду, прориває завісу таємниці та наближає людину до вищого, небесного начала, тоді міф повертається до своєї священної функції, а така книга стає прикладом духовного досвіду усього людства, певною «есенцією життя». В таких випадках стають вірними слова Артура Конан Дойля – «за палітуркою будь-якою справжньої книги ховається нібито есенція живої людини» [2, с.347]. Така книга розриває повсякденність і стає не тільки прикладом соціальної міфології як соціальної мобільності, але й прикладом трансляції через соціальну міфологію духовного «вогненного» яскравого світу. Для позначення такої ситуації читання як перечитування міфу Франц Кафка використовує наступну метафору: «Дупло, що пропалоє геніальна книга у нашому оточенні, дуже зручне для того, щоб вмістити там свою маленьку свічку. Ось чому геніальне надихає, усіх надихає, а не тільки спонукає до наслідування» [2, с. 436].

Ще більший ступінь самостійності передбачає третя модель читання – читач, що долучається до оповіді іншого чи самостійно будує розповідь. Античність, Середньовіччя та Відродження будувались на моделі читання голосно, роблячи з читання певну драматургічну дію. Новий час через друк, роман, газету, загальну зайнятість та економію часу втрачає цей драматургічний елемент та поступово втрачає оповідь. Література та тексти стають засобом мислення, а не переживання досвіду та життя, Дені Дідро наголошує на тому, що «люди припиняють мислити, коли припиняють читати», парадигма Просвітництва та модерну робить нас самостійними та індивідуальними, але позбавляє нас спілкування, ставить його під сумнів. Це читання проводить читача через індивідуалізм та випробування самотністю, він сам повинний стати героєм свого роману: «Людина глибоко переживає свою самотність. Вона знає свої достоїнства і недоліки, свої можливості і вади. Чи не для того вона читає, щоб зустріти себе в героях книги, хай видуманих, але схожих на неї? І чи не виправдовує – хоча б частково – їх вадами свої?» [2, с. 230]. Модель читання як розповіді допускає кілька типів читачів, представлених, наприклад, у роботах У. Еко: «Кожний твір передбачає принаймні два типи читача. Перший тип читача є заздалегідь призначеною жертвою власних стратегій висловлювання, другий являє собою критичного читача, що отримує насолоду від того, яким чином він виявився заздалегідь призначеною жертвою... Читач другого рівня повинний отримувати насолоду не від розповіді історії, а від того, як її оповідали. Кожний твір мистецтва, коли це не кустарна підробка, звертається до читача з подібним питанням... Перші можуть бути визначені як твори «гастрономічні», другі – як твори, що переслідують естетичні цілі» [2, с. 290-291].

Третій тип читання розрахований на читання як засіб самовдосконалення, але не позбавляє читач проблем у комунікації, у модерній культурі естетичне розривається з комунікативним.

Засобом подолання цього стає четвертий тип сучасного читання, читання як діалогу з багатьма співрозмовниками. Читання такого типу зберігає компонент насолоди та емпатії-співпричетності, через ці два фактори і відбувається фактично перечитування як зустріч з текстом-другом, це найпростіший рецепт популярності тексту – «це подобається», як зазначає Габріель Гарсія Маркес, головний секрет читання загалом: «Чому загалом перечитують того чи іншого автора? Лише за однієї причини: тому що він подобається» [2, с. 610].

Це дещо нагадує ставлення до священного тексту в світових релігіях – до Біблії, Корану. В такому типі читання, крім інформації та насолоди, задіяні основні механізми уяви, фантазії та пам'яті, текст стає органом-проекцією уяви та свідомості, Хорхе Борхес про такий тип читання говорить як про продовження людини: «Серед різних людських інструментів найвеличніший – книга. Інші служать продовженням її тіла. Мікроскоп, телескоп – це продовження її ока, телефон – голосу, є у нас потім плуг і меч – продовження руки. Книга ж – це дещо інше: книга слугує продовженням пам'яті й уяви людини» [2, с. 593].

Здатність вступати до діалогу з текстом характеризує критичне мислення. Але не обмежується цим, четвертий тип читання передбачає розвинений як логічний, так і емоційний інтелект, особливу психологічну налаштованість на читання та діалогізування, толерантність і здатність залучати уяву до конструктивної діяльності. Вперше про формування нового типу читання та окрему галузь знання – «бібліопсихологію» заявив сто років тому М.О. Рубакін. М.О. Рубакін створює в Лозанні у 1920-ті роки Інститут бібліологічної психології і займається різними типами читання та антропологічним механізмом читання. Його програма «бібліопсихології» передбачала системне та досконале вивчення тріади «читач – текст – автор» і проголошення першості читача в цій тріаді, оскільки тип читача і закладає певні відношення читання [3, с. 219-220].

Висновки, перспективи дослідження. Нами проаналізована сучасна філософію літератури з точки зору практик читання, виділено чотири моделі такого читання, в тому числі враховано модель «естетичного читання» Умберто Еко, а також взаємопроникнення у сучасності різних типів читання. Естетика читання може стати підвалинами сучасного суспільного діалогу, індивідуалізує та оживлює текст.

Читання задає нам певний горизонт майбутнього, сповнює надією, налаштовує на діалог. Воно само по собі є нагородою, крім того, таке читання є прикладом успішної комунікації, що торкається найбільш глибоких рівнів людської істоти. Таку нагороду від читання змальовує у своїй алегорії Вірджинія Вульф: «Я іноді мрію про те, що в Судний день, коли великі світу сього прийдуть отримувати свої нагороди – вінці, лаври, імена, закарбовані у мармур навечно, – Всевишній, побачивши, як ми крокуємо з книгами в руках, повернеться до апостола Петра і скаже не без заздрощів: «Подивись, цим не потрібні нагороди. Нам нічого їм запропонувати. Вони полюбляли читання»» [2, с. 367].

Як точно відзначив значення товариства як індивідуальних відношень двох осіб для сучасної культури Р. Гвардині: «Колись розмова пішла про те, що могло би бути стало основою етичного виховання нинішньої молоді; відповідь була одна: товариськість. Коли в основі її лежить обличчя, – це найвеличніше благо маси» [1, с. 147]. Такі етичні відносини можливі і між читачем і книгою як «квінтесенцією живої людини», бібліотеки – книжкові, електронні, віртуальні, клубні – мають стати новою агорою, де відбуваються плідні зустрічі читачів, текстів і нових способів уяви.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гвардини Р. Конец Нового времени / Р. Гвардини // Вопросы философии. – 1990. – № 4. – С. 127–163.
2. Человек читающий. Homo legens. Писатели XX века о роли книги в жизни человека и общества / сост. С. И. Бэлза. – Москва: Прогресс, 1990. – 720 с.
3. Человек читающий : Homo legens–6. Сборник докладов и статей / под общ. ред. канд. пед. наук М. В. Белоколенко. – Москва: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2013. – 232 с.
4. Эко У. От древа к лабиринту. Исторические исследования знака и интерпретации / У. Эко ; пер. с ит. О. А. Поповой-Пле. – Москва: Академический проект, 2016. – 560 с.

REFERENCES:

1. Guardini R. Konetz novogo vremeni [The End of the New Time] [In Russian] / Guardini// Voprosy filosofii. – 1990. – N 4. – p. 127-163.
2. Chelovek chitayushchiy. Homo Legens [A Reading Man. Homo Leens] [In Russian] / Sost. S.I. Belza. – Moscow: Progress, 1990. – 720 p.
3. Chelovek chitayushchiy. Homo Legens [A Reading Man. Homo Leens] [In Russian] / Pod red. M. V. Belokolenko – Moscow: “Kanon+” ROOI “Reabilitatsiya”, 2013. – 232 p.
4. Eco U. Ot dreva k labirintu. Istoricheskiye issledovaniya znaka I interpretacii [From the Tree to Labirinth] [In Russian] / Eco U. – Moscow: Akademicheskiiy proekt, 2006. – 560 p.